

da, da malokateri današnji slovenski izobraženec ve kaj več o vodilnem češkem kritiku F. X. Šaldi (1867—1937), ki je dobrih petdeset let, razgledan, kot je bil, z bistrogledno, jedko besedo spremljal češko literarno in kulturnopolitično dogajanje. Lahko bi še navedel tega in onega, toda ostanimo pri omenjenih imenih. Manj je včasih bolj kot več.

Kaj sem pri tem pisnem pogovoru z vami prezrl, o čemer bi vi vendarle hoteli kaj reči?

Nekako se mi zdi, da je bilo res kaj prezrto, in sicer tisto glavno — moja kritiška dejavnost. Res je, da sva se vrtela tudi okrog nje, specialno pri njej pa se nisva pomudila. Ampak nič ne de, vsega je že bilo dovolj, končati je treba. Tako in tako ne bi zdaj ničesar rešila.

Ko je padavin preveč

František
Benhart

Gospa mi je rekla, da grem v Čepovan lahko z mlekarjem. Samo da bo zgodaj zjutraj, ob štirih bo treba vstati. Pa ob štirih, zakaj ne, saj bo vsaj dan daljši. Tako zapuščam premočene Lokve zgodaj zjutraj z majčkenim mlekarskim tovornjakom, ki sem ga ujel na cesti v zadnjem trenutku, in se v duhu zahvaljujem gospe iz penziona za nasvet. Mlekar je fejest fant in prav žal mu je, da me ne more peljati še naprej do mojega cilja, kamor sem se namenil, ne da bi bil slutil, kaj vse me ta dan čaka.

V Čepovanu se torej poslovim od ljubeznivega mlekarja in sončno jutro mi pokaže pot gor po stari vojaški cesti v Lokovec. Prej pa se še pozanimam, kje je v Čepovanu žaga, iz katere — bajè — prihajajo ob velikem deževju s podzemeljsko vodo deske do Babje jame v Gorenjem Logu pri Mostu na Soči, se pravi več kot deset kilometrov z zračno črto. Čepovan pa je preveč razpotegnjen: do žage nisem prišel, potemtakem, žal, niti do tega, da bi razjasnil dvomljive prometne vezi čepovanskih desak. Nisem pa prikrajšan za »zgodovinski« Čepovan — sledi zadnje vojne se na več mestih kar same ponujajo pogledu popotnika in na vaškem pokopališču se lahko ustavim nad grobnico partizanskih junakov, o katerih sem šele čez nekaj let bral v Ukani Toneta Svetine.

In že stopam po vojaški cesti gor. Hitro se dvigam nad Čepovanski dol in nadaljujem svojo »raziskavo« te prečudne zakrasele doline od prejšnjega dne, ko sem jo gledal z druge, lokovške strani in kot fasciniran strmel vpričo njene neresničnosti ter neživiljenjskosti: v dolžini več kilometrov nič gozdov, nič vode, nič ljudi, samo nekaj tu pa tam raztresenih dreves in hiš in vijugasta cestica — po nji pa se pravkar počasi počasi pomika škatlica avtobusa, prej otroška igračka kakor prometno sredstvo, toda živo po vsem videzu le je! Ta polžji premik mi je pomagal nazaj na stvarna tla, samo da prav zaradi svoje polževosti ni mogel odgovoriti na skrivnostno vprašanje, v katero smer pravza-

prav dolina pada. Zdaj torej gledam Čepovanski dol iz druge, lokovške strani, in šele zemljevid reši mojo zagato: dolina pada obratno, kakor se zdi, namreč »gor« proti Grgarju, ki je skrit za njenim spodnjim pragom!

Temu rečem pravšnje doživetje pokrajine! Še sreča, da bom šele kdaj pozneje kje bral, da imajo ta dol nekateri strokovnjaki za najbolj izrazit primer suhe zakrasele doline in da je tu včasih, še v predglacialni dobi, tekla reka, mogoče Soča. Tako je Čepovanski dol ostal zame čudo, ki sem se srečal z njim po svoji »zaslugi« in na svojo odgovornost.

Iz Čepovana v Lokovec je, kot pišejo, dva kilometra. Ampak od kod in kam, če je Čepovan razpotegnjen najmanj pet kilometrov vzdolž doline in Lokovec raztresen celo po dvajsetih kilometrih površine? Konec koncev, ni pomembno. Važno je, da sem na zaželenih Banjšicah in da se obeta — po daljšem deževju — spet dan, primeren za radovedno in »radovidno« pešačenje.

Prvi vtis iz Lokovca: *nepreglednost*. Nič ne veš, kje, v katero smer je središče vasi — če sploh kje je —, kmalu ne veš, iz katere smeri si prišel, kmalu ne veš, kje je sever in kje jug. Tu pa tam hiša, tu pa tam gozdiček grmovja, skupinica dreves, tu pa tam kupa hriba. In povsod, povsod kamen, skale. Kaj vem, morda prav zaradi občutka neke zgubljenosti zapredam govor z domačini in tako, po trojansko, poskušam brez odlašanja premagati neznancko Lokovec. Krožim po horizontalno in vertikalno zverženih lokovških poteh ter pešpotih, na več mestih se nehote pojavljam že drugič in se mi potem zdi, kot da prihajam domov; tudi moji najnovejši znanci me večinoma sprejemajo podobno; nezaupljivost, ki sem jo zagledal v nekaterih očeh ob prvem srečanju, se je porazgubila, ali vsaj vtis imam takšen.

Teh najnovejših znancev pa je — v trenutku pravzaprav — bolj kot v kateri koli drugi slovenski vasi prej ali pozneje. Takoj nad čepovansko strmino večja šolarica, ki ni nič sramežljiva in se pusti fotografirati. V gostilni štirje mladi delavci, zgovorni in veseli, čeprav jih je že tudi zaznamenalo naporno delo v žebljarskem vignju, kamor me potlej vsi skupno peljejo, naj pogledam. Na pljučih bolna, pa še razmeroma mlada gospa s fantkom, ki paseta borno kravico: slika kot iz fin de siècle. Kmet, ki se je ponosno pustil slikati s svojim lepim, a strogim psom in ki bi se mu zdaj moral zahvaliti za tehtne besede o tem, kako nelahko je pridobivati kruh iz kamna. Družinica iz precej oddaljene hiše izpod hriba Bojnika, stari žebjar, ki mu od zaraslih, grenkih ust vsekakor zgovorneje pripovedujeta težki, pretežki roki, njegova kljub vsemu težkemu menda vedno nasmejana gospa pa lepa hčerkica, na kateri v hipu prepoznaš, da bo ob prvi priložnosti z veseljem — kaj preostaja? — poletela kot ptička iz gnezdeca, sicer prav čisto in udobno urejenega, v boljši, lažji svet.

To pa še niso vsi moji lokovški znanci. In vsi, vsi, četudi molče, izpričujejo prav neveselo poročilo o življenju v tukajšnjem koncu sveta.

Saj tudi premore Lokovec danes komaj polovico prebivalstva izpred šestdesetih let. Včasih je živel kovaštvo menda pri vsaki hiši, zdaj je ostala samo še edina, tista skupna delavnica, pa je še za nič, kot pravijo. Zemlja-kamen da kvišjemu le krompir. Kdo bi se čudil, da mladi bežijo? Res pa je, da ima ta trda, skopa pokrajina obenem poseben čar, da si je niti v prihodnosti ne moreš zamisliti brezljudne.

Ta čar je najbrž omamil še mene, sicer pa se ne bi moglo zgoditi, da ne bi zaznal sprememb na dopoldanskem, skraja tako prikupnem, obetavnem nebu. Tako sem se iz Lokovca — več tukajšnjih naslovov imam v žepu — odpravil v smer proti vasi Banjšice in še naprej: Bate, Grgar, pa šele zdaj, spotoma, ugotavljam, da se bom neizbežno tudi tu, na brezvodni Banjški planoti, srečal z vodo, prav tako kot prejšnje dni v Trnovem gozdu. In že se ulije ploha. Toda ne navadna, tista, ki naglo pride in naglo odide kot velika jeza, pač pa dolgotrajna, večurna, neusmiljena: pod dežnikom grem in imam plašč, pa vendar sem kmalu skoz in skoz moker. Ampak mokrote se navadiš in ni potem več tako strašno. Hudo pa je, da te takšna ploha izključi iz stvarnih razsežnosti, da postaneš slej ali prej le neka pešačeča naprava: dežnik, nogi, pesek ceste — samo le-ta se pravzaprav premika, kot se zdi očem, ko zgubljeni gledajo v nič, medtem ko vse drugo ostaja za zaveso, za zidjo, za mejo tega plohajočega sveta.

Grem in grem, in ko ne verjamem več, da se bo ta hoja sploh kdaj končala, se naenkrat spet znajdem v svetu ljudi in ugotavljam: nisem v Banjšicah, ampak v Kalu nad Kanalom! Nekje v gozdu mi je, ujetniku plohe, ušel odcepek ceste in sem se napotil v nasprotno smer. Na preostane nič drugega, kot da se odrečem Banjšicam in njihovim dvajsetim zaselkom, prav tako sosednim Batem in zapuščenemu, šestdeset let staremu vojaškemu pokopališču, kjer počiva več kot pet tisoč neznanih avstrijskih vojakov, in tudi grgarski kotlini, kjer bi bil lahko pogledal Grgar, rojstni kraj pesnika Mateja Bora in tudi spomenik »grgarske Bernardke«, pastirice Uršule Frligoj, zaradi katere so po vsej verjetnosti sezidali romarsko pot na Skalnici alias Sveti gori.

V Kalu je moja prva pot v gostilno, tu pa mi kmalu postane nerodno, ker se od mene na tleh širi vedno večja luža. Vprašam za prenočišče — ni ga; mogoče pa bo v drugi gostilni. Tam ga tudi ni, svetujejo pa mi neko gospo v nadstropni hiši blizu pokopališča. No, dobro, mi reče gospa, čaja pa mi ne more skuhati, ni časa; če pa še greste ven, ob sedmih, reče, morate biti nazaj. Na nebo se je medtem spet prebilo predvečerno sonce in jaz ga hočem izkoristiti, da me malo posuši.

In spet grem, v nogah vso Banjško planoto od Čepovana sem, grem po kolovozu med pašniki gor h gozdu in čudna mešanica vonjav — trave, kravji iztrebki, dim iz hiš spodaj, moja mokrota, pa to vse na soncu — polagoma v meni spodbuja koncentracijo novih moči in občutke lepote. Tako čudna, obenem pa čudno prikupna pokrajina, si rečem, če bi šel še nekaj kilometrov naprej proti severu, v večjo nad-

morsko višino pri Kanalskem in Tolminskem Lomu, moral bi imeti sija-jen razgled hkrati na Julijce in v dolino Soče pa Idrijce; če pa bi vedel, da je tam doma lepotica Irena Š., s katero bom imel čez trinajst let pri-jetno družbo v avtobusu na progi Most na Soči — Cerkno, mi niti za-povedana sedma ura ne bi bila preprečila, da ne bi skočil še tja. Tako pa mi je takrat prišla bolj obligatna misel: Kako, da ti kraji niso turi-stično izkoriščeni? Včasih, kot so mi povedali, je bilo v teh vaseh mno-go več gostiln in več zanimanja za gostilničarjenje. Kdo ve, kakšna pri-hodnost čaka to skoraj neznano pokrajino neskončne oblikovne razgi-banosti; vsekakor bi zaslužila, da tudi ona kdaj — v svojo korist — uveljavi v širšem okviru svojo nevsakdanjo samosvojost.

Za silo sem posušen in spočit, ko se zgodaj zjutraj v naglici poslav-ljam od Kala. V delavskem avtobusu sprejemem še zadnji »informaciji« glede banjške stvarnosti: gospa iz nadstropne hiše pri pokopališču je vdova nekdanjega italijanskega župana Kala, malo zagrenela, zato ne kuha rada čaja; in: pravkar se peljemo skoz Kanalski vrh in smo v bli-žini do zdaj najgloblje ugotovljene slovenske jame, imenuje se Jazben in globino premore prav takšno, kolikor dni znaša eno normalno leto.

* * *

Banjšice pa se še ne končajo: vlak v Plave, od tod avtobus šest ki-lometrov gor v Vrhovlje, vstopno vas goriških Brd. Kakšno čudo! Kakš-na razlika, Banjška planota in Brda! In ob minimalni oddaljenosti: če bi zgradili višinski most čez dolino Soče, iz Banjšic na Brda, na primer od Svete gore do Sabotina, kjer bi bil padec tako rekoč neznaten, bi prišli z avtom v slabih dveh minutah v popolnoma drugačen svet, iz sveta kamenja in bede v svet rodovitne zemlje in izobilja. Kakšen fantastičen šok bi čakal tu nepoučenega avtomobilista!

Res ne vem, kje drugje — tudi v še tako spremenljivi Sloveniji — bi se lahko srečali s tako, bi rekel, absolutno »predružačenostjo«, s takš-nim grmadenjem kontrastov — in sicer brez navadnih »mezzo-položa-jev« — na razmeroma zelo malem zemeljskem prostoru; upoštevati namreč moramo še spet drugačne, svojevrstne sosedne pokrajine: Tol-minsko, Trnovski gozd, osrednje Goriško. V bistvu je to značilnost vse Slovenije in premore seveda svojo globoko vzročnost in zakonitost, ki bi sama na sebi zaslužila posebno načelno obravnavo. Toda v to smer nisem danes namenjen. Izpovedati hočem svoje srečanje z briško de-želico, ki mi jo je že več zanesljivih Slovencev, tudi pisatelj Ciril Kos-mač med njimi, priporočilo kot najlepši kotiček Slovenije.

Vsako prvo srečanje z Brdi bi se po mojem mnenju moralo ures-ničiti vrh Mejnika nad Gonjačami, tam, kjer so leta 1955 odkrili bro-nast reliefni spomenik v zadnji vojski padlim Bricem in kjer skupaj z njim stoji visok razgledni stolp: tu imaš, če ti je vreme le malo naklon-jeno, pred sabo kakor na dlani vsa Brda v vsej pravljlični zunanji ra-

zigranosti in močno utripajoči življenjskosti. Posebno v primerjavi z Banjško planoto prav bije v oči obljudenost Brd: če je banjških vasi vsega skupaj dvanajst, jih na manj kot polovičnem briškem ozemlju našteješ kar petinštirideset, seveda prej vasic kakor vasi, ker je krajev z več kot sto prebivalci tu samo pet, medtem ko jih je z manj kot sto prebivalci dvaindvajset (pri tem ne jemljem v poštev zaselkov — teh imajo nekatere vasi tudi do deset).

Drugo, s čimer se opaja pogled iz razglednega stolpa na Mejniku, je slikovitost Brd. Hribčki, dolinice, gozdički, sadovnjaki, vinogradi. Moj obisk je sicer že zapoznel, da bi se lahko neposredno prepričal o lepoti te deželice v cvetju, toda tudi tako sem očaran kakor vpricho nepozabne simfonije, katera te bo spremljala še potem, ko bo koncert že zdavnaj končan.

Brda pa so očarljiva tudi prav od blizu, ne samo iz razglednega stolpa. Mislim sem, da jih bom prehodil križem kražem, ko so tako majčkena, toda tudi tu so odločale padavine. Na srečo. Kajti če bi lahko samo tekal od Podsabotina do Golega brda in od Slapnika do Plešiva, bi se zelo utrudil, ker Brda s svojo vertikalno razčlenjenostjo spet niso tako neznatno majhna, pa tudi škoda bi bilo, da bi vso tisto briško raznolikost gledal samo — v teku. Tako pa, ko poskuša človek ravnati v skladu z vremenom, ki je tu v primerjavi s Trnovskim gozdom in Banjško planoto vsekakor mnogo manj »vododajno«, mora pravzaprav doživeti marsikaj bolj detajlno.

Čeprav so Brda, kot rečeno, bogata, ostaja življenje še v mnogočem bolj tradicionalno, kot se to dobro vidi že na zunanjsčini: v starinski arhitekturi prezidanih hiš (novih, razen šolskih poslopij, skoraj nisem videl, to pa močno nasprotuje moji splošni predstavi o slovenski podeželjski pokrajini po zadnji vojni), v starinski podobi orodja, posodja itd. Vidi se tudi v načinu življenja, v posebnostih kuhinje, v ohranjenih starih ljudskih navadah, ne nazadnjič pa tudi v govoru. Takoj pa moram poudariti, da se obenem — že na zunaj — pozna, da kljub temu Brici niso konzervativci, prav narobe: tudi v njihove vrste je prišla revolucija in je z njihovimi rokami sproti pisala na starih hišah in zidovih, kar še zdaj pogosto po vaseh črkujem: ŽIVEL TITO in TUKAJ SMO SLOVENCI.

O žrtvah briških ljudi v zadnji vojni berem na spomenikih, še več zvem v razgovorih z domačini. Posebno zanimivo srečanje me čaka v Medani, v rojstni hiši pesnika Alojza Gradnika. Njegov brat Jože me je pozdravil z imenitnim orehovcem domače pridelave in veliko slišim od njega o bratu pesniku, o bojih Bricev in tudi o njem samem: včasih je bil medanski župan, zaradi slovenskega besedila na občinski tabli pa so ga Italijani odstranili in med zadnjo vojno se je moral dnevno javljati policiji (listam v tistem zvezku s policijskimi žigi). Eden izmed njegovih prednikov, Janez Gradnik, je zgubil glavo kot vodja kmečkega upora leta 1713, kar je znano tudi iz leposlovja. Od gostoljubne Medane se poslavljam na pokopališču, ki je tik Gradnikove domačije in že v bližini

italijanske meje. »Cilj je izpolnjen, pot je dokončan in konec upov je in hrepenjenja in konec zmot, bolesti in prevar,« berem na spomeniku pesnika, ki tu počiva od leta 1967.

Starinskost Brd izpričujejo tudi cerkve in gradovi, ki jih je tu zares obilo. Zlasti dragocene so freske v cerkvi sv. Andreja na Vrhovlju pri Kožbani, katerih kopije so bile na razstavi srednjeveških fresk v Londonu in Parizu; videl jih nisem, v ta kraj me ni bilo. Zato pa imam možnost prav dobro »raziskati« Kojško na drugem koncu Brd. V tukajšnji gostilni — kot dan prej v Dobrovem — imam prenočišče, sicer malo čudno: v svojo sobico moram skozi sobo dveh možakarjev, ki, kadarkoli grem skoz, preštevata denar in me gledata, da me je skoraj strah. (Njiju pa je morda še bolj.) Pred večerjo grem še v Hum in Snežatno, iz Snežatnega pa me žene nenapovedana nevihta čez drn in strn gor v Kojško, kot da brez padavin ne bi mogel sploh živeti in potovati. Kojščansko jutro pa je potem tem bolj milo in prozorno. Gor k svetemu Križu gre z mano tukajšnji mladi župnik, pokaže mi vse, kar je tega vredno: freske, lesene kipce na oltarjih, me opozori, da je cerkveni stolp pravzaprav zadnji ohranjeni od štirih trdnjaviških stolpov nekdanjega protiturškega tabora. Proti poldnevu je, ko pešačim po cesti proti Kozani in Vipolžam, ki sta največja briška kraja. Naenkrat ob meni ustavi mopedist, ki se pelje v isto smer; pogledam ga — je prijazen mladi župnik iz Kojškega in me povabi, da se lahko peljem z njim. Zakaj ne. Enkrat mlekar, drugič župnik — zakaj ne? Pa še povrhu zvem za kozansko muzikaličnost in dovtipnost in za tukajšnje šege ter navade.

Pešačenje je izvrstna in koristna (ne le za zdravje) stvar: greš in kadarkoli se lahko ustaviš — na primer pri Dobrovem, danes metropoli Brd, da poiščeš z očmi travnik, kjer bi spomladi 1869 utegnil biti prvi slovenski narodni tabor, ali pa pri Fojani, da se malo zlekneš v travo ob kolovozu v Barbano in te prideta graničarja ljubeznivo opozorit, da si že preblizu državne meje in bo zato bolje, če se napotiš nazaj, ker zagotovo nisi dvolastnik kot vsi prebivalci Barbane, pa še ti uporabljajo obmejni blok v Neblem, ne pa tu. Se opravičim in veselo potem pešačim v Vipolžah in neposredni okolici. Tako si temeljito ogledam oba vipolška gradova, starega, ki mu rečejo »najlepša slovenska vila«, a je zdaj zanemarjen in funkcionira kot gostišče in skladišče vina, ter novega na drugem koncu starega parka, kjer imajo danes pisarne in stanovanja. Seveda, pomislim, tudi tukaj bi bilo treba malo podjetnosti (skupaj z denarjem) in bi Vipolže kmalu zaslovele kot privlačna točka.

Za prigrizek grem rajši malo dol v skromno zasebno gostilnico. Gospa Milica mi za nameček sama prinese krožnik sijajnih svežih češenj. Spomni me s tem na mlado, lepo Briko iz Kosmačevega Pomladnega dneva: od tod je hodila čez Banjško planoto in ob Kosmačevi rojstni hiši bogvekam še naprej s košaro nabreklih, rdečih češenj. Danes, mi reče gospa, s fantičkom na roki, ima tu vsak svoj avto in gre sadje tudi v precej oddaljena mesta prodat; njen mož je pred kratkim tudi šel.

Vipolže so moja zadnja briška vas. V avtobusu, ki me pelje v Goričo, zapredem govor z mestno oblečeno gospo: obožuje idiliko Brd (ki sem je še ves poln) in zaradi flore tudi Trnovski gozd. Od nje zvem, da so pravkar spet ubili enega od Kennedyjev.

Janko
Kos

Znanost in vera kot kulturni problem (4)

Po vsem, kar je bilo potrebno na kratko izreči o Cankarjevem sprejemu pogledov Dostojevskega na znanost, vero in Boga, se da trditi, da je bil Cankar prvi, ki je poskušal posamezne prvine tega nesvobodomiselnega ali celo protisvobodomiselnega pojmovanja vgraditi v slovensko kulturno tradicijo, dotlej deloma katoliško, zmeraj bolj pa tudi v evropskem smislu svobodo-

miselno; da pa jih je pri tem tako močno preoblikoval, da so navsezadnje dobile precej drugačen smisel od tistega pri Dostojevskem — morda tako zelo, da so bile navsezadnje docela združljive s svobodomiselstvom, zlasti s tistim, ki je lahko postalo naravna podlaga socialističnemu mišljenju, delovanju in organiziranemu gibanju.

Zato je razumljivo, da recepcija Dostojevskega na Slovenskem ni dosegla vrha že s Cankarjem in da se z njim tudi ni mogla skleniti. Svoj pravi vrh je doživela šele v literarno-interpretacijskem in filozofskomiselnem delu D. Pirjevca. Od tod torej pomembnost vprašanja, v kakšni obliki je poglede Dostojevskega na vero in znanost sprejel Pirjavec, saj bi se šele s tem izkazalo, kako je ta mišljenjski model končno zaživel v slovenskem kulturnem prostoru. Ali se je prav s Pirjecom do kraja odtrgal od svobodomiselnega izročila in zaživel v svoji posebni radikalnosti? Ali pa je tudi pri njem dobil posebne značilnosti, ki ga še zmeraj priklepajo na takšno ali drugačno tradicijo?

Za pretres teh bistvenih vprašanj zadostuje analiza idej, ki jih je Pirjavec razvijal v dveh spisih, izrecno namenjenih vprašanju vere, metafizike, tudi znanosti — v predavanju *Bog ateistov* in pa v obsežni študiji *Bratje Karamazovi in vprašanje o bogu*, ki je prvotno nosila naslov *Vprašanje o bogu*. Oba spisa sta mu nastajala v letu 1976, se pravi tik pred smrtjo, kar opozarja na njuno miselno težo in osebno izpovedno veljavnost. Predstavljata natančno tisti del Pirjevčevega miselnega napora, s katerim se je neposredno obrnil k problematiki vere, filozofije in znanosti, to pa ob izrecno zastavljenem vprašanju o smislu, ki se za današnji čas skriva v besedi bog.

Premik v primerjavi s Cankarjem je razviden že iz dejstva, da Pirjavec o teh vprašanjih ne govori literarno-poetično, tj. skoz besedila, v katerih se beseda bog pojavlja sicer lahko kot oznaka za resničnost, ki naj bo veljavna tudi zunaj literarnega dela, lahko pa je seveda samo